

Biró Annamária (Babes–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A szászok szerepe egy XVIII. század végi magyar-német eredetvitában

Doktori dolgozatom egy részben publikus, részben pedig kéziratban maradt vita rekonstrukcióját nyújtja, valamint a vitában megszólalók érvelésének mikéntjére és miértjére kérdez rá. A vita tulajdonképpen a Göttingában élő August Ludwig von Schlözer egyetemi tanár könyve (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) megjelenése kapcsán tör ki, aki a szászok történetét megírva a magyar történelmet is átírja, megkérdőjelezi a nemesi jogok legitimitását, illetve átrendezi a magyar történelmi források hierarchiáját. Ez a fajta hozzáállás magyar részről heves ellenállást eredményez. A vitának több egymástól eltérő, de sok tekintetben összefüggő mezeje van. Az egyik, az általam publikus vitának nevezett rész, a mai értelemben is a publikusnak nevezhető szférában zajlik, azaz a kor tudományos folyóirataiban valamint néhány magánlevélben. A publikus vita leginkább német nyelven folyik, a dolgozatban azért kap hangsúlyos szerepet, mivel nagyon sok olyan probléma merül fel benne, mely a nem publikus vitában is központi szerepet játszik. Másrészt, míg a magyar vonatkozású előzményekről és témákról nagyrészt helyes elképzeléseink vannak, a német szövegekben több fogalom is bővebb magyarázatra szorult, enélkül a vita nehezebben érthető. A kétfajta (mind nyelvi, mind pedig kulturális szempontból különböző) megszólalásmód egymás mellett való tárgyalása olyan eltérő aspektusokra világít rá, melyekből magyarázhatónak tűnnek a meg nem értés okai. A vitának a másik része szorososan az erdélyi literátus körökhöz kötődik. Aranka György ugyanis megcáfolni készült Schlözer könyvét, azonban ez a cáfolat soha nem jelent meg. A dolgozat egyik fejezete a vitát kiváltó könyv keletkezéstörténetével, valamint a német nyelvi közegben zajló vita aspektusaival foglalkozik., mely nem kizárólag a német tudományossághoz, hanem a szász felek megszólalásaihoz is kapcsolódik. Egy másik fejezet a magyar literátus körök reakcióját tárgyalja. A vita oldalai nem választhatóak el oly élesen egymástól, mint ahogyan azt a dolgozat szerkezeti felépítése mutatja. A publikus vita ugyanis valószínűleg több szempontból is hatott a kéziratokban maradt szövegek beszédmódjára és a cáfolandó pontok kialakítására. A vita egy része jogi terminusok helyes használatának kérdésével foglalkozik, ezekre nem térek ki részletesen, mivel a dolgozat célja nem az, hogy kiderítse a vitatkozó felek közül kinek volt igaza, inkább a beszéd- és érvelésmódokra reflektál. A beszédmódokról szólva a

cambridge-i eszmetörténészek által kidolgozott fogalmat¹ használom. A beszédmód fogalmát magyar nyelvű 18-19. századi szövegekre Debreczeni Attila és Takáts József alkalmazták, a dolgozat az ő eredményeiket használja fel, illetve ezeket applikálja a vizsgált szövegekre. Tehát tulajdonképpen arra kérdezek rá, hogy a cáfolatok szerzői milyen érvelésmódokat használnak. A nemzetkép részletesebb tárgyalására is kitérek, hiszen a kéziratos szövegek a Schlözer által megkérdőjelezett ősi jogokat védelmezik. A szövegek tartalmi felépítését ez az elv határozza meg leginkább. Mivel két különböző nyelvi közegben zajlik a vita, fontos volt a nyelvi illetve kulturális eltéréseket is figyelembe venni, a félreértések ugyanis nagyon sok esetben a kétnyelvűségből származnak.

Jelen dolgozatban az eredetvita szász oldalát tárgyalom. A szakirodalomban ugyanis elfogadott tényként kezelik, hogy Schlözer szász felkérésre írta meg könyvét. Schlözer érdeklődése a kelet-európai népek története iránt nem újkeletű, és amikor egyre több magyar protestáns diák tanul nála, fokozottabban is figyel a monarchiabeli történésekre. Természetes tehát, hogy az erdélyi szászok iránt is érdeklődik, különösen az után, hogy 1790-ben II. József megszünteti a szász önkormányzatot². Folyóirata, a *Staatsanzeigen*, a korban a szászok körében politikai irányvonala miatt igen olvasott volt. Ennek 64. füzetében, 1791-ben megjelenteti Schlözer a szászok történetének rövid összefoglalását *Geschichte der Deutschen (gewöhnlich Sachsen genannt) in Siebenbürgen vom Jahr 1141-1550, und Bestand ihrer von Ioseph II vernichteten aber von Leopold II wieder hergestellten Rechte* címmel. A szász értelmiségiek az írás megjelenése után levelezni kezdenek Schlözerrel, rá akarják venni, hogy egy teljes könyvet szenteljen ennek a témának, ezáltal ugyanis bizonyíthatónak vélik, hogy II. József jogtalanul fosztotta meg őket jogaiktól.

A levelezés azonban nem csupán egy történelemkönyv megírásáról szól, hanem bonyolult politikai háttére van, amely az írás saját és egyben sajátosnak is nevezhető politikai irányultságát is meghatározza. A könyv ugyanis csak részben a szászok történelme, ahogyan ezt a címből előzetesen elvárnánk, másik része a magyar történelemmel foglalkozik. Oly módon teszi ezt, hogy bizonyítani tudja a szászok jogait Erdélyben, ez pedig olyan irányvonalat ad a műnek, melyben a magyar jogok önkényesen megalkotottnak tűnnek. Részben pedig ezen irányultság miatt lesz oly heves vitája a magyarokkal, hiszen nem az ősi

---

¹ Id. Horchay Hörcher Ferenc (szerk), *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.

² Schlözer már 1785-től kezdődően kritikus hangnemben ír II. József rendszeréről, *Staatsanzeigen*-jében pedig olyan leveleket tesz közé, melyek elítélik a rendszert.

alkotmányra hivatkozás politikai nyelvén szól³, vagy amennyiben ezt teszi, csakis bíráló hangon szól a magyar szokásjogról. Német területen ugyanis nehezen vagy nem érthető az a megszólalási mód, amely a magyarok megnyilvánulásait ebben az esetben jellemzi: ők ugyanis nem kizárólag a korban igen elterjedt republikanizmus politikai nyelvének retorikájával támasztják alá érvelésüket⁴. Az ebből fakadó meg nem értés részleteire a későbbiekben még visszatérek.

Nem fölösleges felvázolni a már ezekben a korai levelekben megjelenő problémás szöveghelyeket, ezek ugyanis jobban megvilágíthatják a könyv megjelenése után kirobbant vita néhány aspektusát. A könyv megírásáról Schlözer főleg Johann Filtsch és Rosenfeld szász előljárókkal levelezik. Az eddig megjelent szakirodalomban elfogadott tényként kezelik, hogy Schlözer a könyvet a szász nép nyílt felkérésére írta⁵. Ez azonban nem teljesen igaz így, hiszen Schlözer csak azzal a feltétellel vállalkozik a könyv megírására, ha erre megbízást kap (öffentliche Auftrag), ezt pedig ő maga javasolja a papi előljáró Filtschnek.⁶ A felkérés azonban még sokáig késlekedik, Schlözer ekkor még nem ajánl többet, mint egyetlen kötetet, amelyet még csak nem is akar szász földön megjelentetni, ugyanis tart az ottani cenzúrától. Amit aztán Schlözer hivatalos felkérésként ítél meg, az Rosenfeld 1793 november 20-án kelt levele, amelyben Rosenfeld implicite pártatlanságra is felszólítja Schlözert (a későbbi levelekből ugyanis az is kiderül, hogy a szász értelmiségiek, közöttük főként azok, akik felkérték Schlözert a könyv megírására, nem vállalják Schlözer minden állítását, ebben az időben nem akarnak konfliktusba keveredni sem a magyarokkal, sem pedig a bécsi vezető réteggel). Múltjukkal kapcsolatban a szászok nem bíznak mindent Schlözer szabad ítéletére, a háttérben ugyanis komoly levelezés folyik arról, hogy milyen végkicsengést várnak el a készülő műtől. E levelekből világosan kiderül, hogy ők sem pusztán a szász történelem tárgyilagos előadását kívánják Schlözertől, bíznak abban, hogy a könyv nagy hatással lesz a nyugati tudós világra, ebben pedig eszközt látnak a bécsi politika befolyásolására is. Seiwert világosan megfogalmazza azokat az elvárásokat, amelyekkel a szászok a könyv megjelenését várták: „*Wieder auf das Schlözerische Werk zu kommen, so dächte ich, das Resultat desselben in Absicht auf das Besitzungsrecht der Sachsen müsse am Ende dahin ausfallen, daß der den*

---

³ A témához bővebben Takáts József, *Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. A keret*, ItK, 1998, 5/6, 668-686.

⁴ Id. Takáts, i.m.

⁵ Ezt még a német szakirodalom is így tárgyalja, ld. pl., Harald Zimmermann előszavát az 1979-es faksimile kiadásban, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* von A.L. Schlözer, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1979. XII.

⁶ Hofrath Schlözer an Filtsch, Pfarrer in Heltau, Göttingen, 12 Okt. 1792., in. Archiv des Vereines, 285.

*Sachsen verliehene Grund und Boden nichts mehr und nichts weniger, als ein wahres bonum Feudo-censiticum sei.*⁷

1796-ra mind Schlözer előtt, mind pedig levelezői előtt nyilvánvalóvá válik, hogy a készülő könyvben a magyar történelem hangsúlyos szerepet fog kapni, hogy a magyar történelem *megreformálása* nélkül nem tudja megírni a szászokét. Ezt a szót ő maga többször is használja leveleiben, a munka elkezdésekor ugyanis még nem látthatta telőre, hogy a magyar történelemben mennyi homályos pont van, az eddig megjelent művek pedig javításra és forráskritikára szorulnak: *„hier mußte vor allen Dingen die ungrische Geschichte reformirt werden.”*⁸ Ezután a levelek nagyrésze e kérdéskör körül mozog. Filtschnek már ekkor megírja tételszerű mondatát, mely mind könyvében, mind pedig a körülötte kialakult vitában a legtöbbször hangzik el: *„Daß Ungarn nicht nur ihre Menschheit (Cultur), sondern auch ihre Existenz, den Deutschen zu verdanken haben, ist ein factum, auch das habe ich bewiesen, ohne Deutsche würde kein Madjar auf Gottes europäischem Boden sein, so wenig Petschengen und Kumanen, ihre Drillingsbrüder.”*⁹

A szász munkatársak (akik nemcsak felkérlik Schlözert a könyv megírására, de a hiányzó dokumentumokat is elküldik neki) pontosan az ilyen és ehhez hasonló kijelentésektől tartottak, hiszen ők sem a cenzúrával, sem pedig az erdélyi magyarsággal nem akartak konfliktusba keveredni, ezért Schlözert többször és nyomatékosan felszólították arra, hogy a más nemzetekre vonatkozó nézeteit ne ebben a könyvében fejtse ki.¹⁰ A háttérlevelekben már ekkor megjelenik, hogy nem ajánlatos nyilvánosságra hozni aényt, mi szerint Schlözer könyvét a szász nemzet felkérésére írja, hiszen ebben az esetben Schlözer kijelentése miatt a szász nemzet reprezentánsai is felelősségre vonhatók, ám ha ez nem jelenik meg, a leírtakért egyedül az író tehető felelőssé. Ismét a szász partnerek szavait idézem: *„daß es rätlich sei, eines Auftrag von den Repräsentanten der Nation nicht zu erwähnen.”*¹¹ Az írás megjelenése után négy évvel még mindig ez a probléma a levelek központi kérdése (ekkor inkább már csak érzelmi probléma).

---

⁷ Seiwert an Filtsch, Klausenburg, 20 Januar, 1796, in Archiv des Vereines, 293. „Újra schlözeri műre visszatérve, úgy gondolom, hogy a szászok birtoklási jogára vonatkozó rész vége az kellene legyen, hogy a szászoknak adományozott földterületek igazi *Feudum-censiticumok* voltak voltak. (ford. B.A.)

⁸ Schlözer an Filtsch, Göttingen, 29. Febr. 1796, in Archiv des Vereines, 298.

⁹ Schlözer an Filtsch, Göttingen, 29. Febr. 1796, in Archiv des Vereines „Tény az, hogy a magyarok nem csak emberi mivoltukat (kultúrájukat), hanem existenciájukat is a németeknek köszönhetnék, és azt is bebizonyítottam, hogy németek nélkül nem lenne egyetlen magyar sem az Isten teremtette európai földön, ahogyan ikertestvéreik, a pacinaciták és kunok is hiányoznak.”

¹⁰ „...klug und rathsam es sei, mit aller Vorsicht und Behutsamkeit darauf zu sorgen, daß in dieser Schrift kein Ausfall in die andern Nationen geschehe, kein bitterer, beleihigender Ausdruck.” In Archiv des Vereines, 306-307.

¹¹ Archiv, 307.

A szászok ugyanakkor a magyarokkal is kapcsolatban állnak. Eder hosszas levelezést folytat Arankával a magyar történelemről.

Jelen dolgozat tehát a szász-német, szász-magyar kérdéskörrel foglalkozik, egyben az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és a szászok kapcsolatrendszerét is igyekszik feltárni.